

Структурні обстеження виробників сільськогосподарської продукції

К. О. Прокопенко,
кандидат економічних наук,
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАНУ"

Одним з першочергових завдань української аграрної статистики, зумовлених потребою забезпечення гармонізації вітчизняної нормативної бази зі стандартами ЄС, є створення методологічних і організаційних засад проведення структурного обстеження в сільському господарстві як основної умови для інтеграції всіх статистичних спостережень у галузі.

Євростат рекомендує національним статистичним відомствам проводити регулярні структурні обстеження для оцінювання ситуації в аграрному секторі та спостереження за діяльністю виробників сільськогосподарської продукції. Однак актуальність упровадження структурних спостережень у практику вітчизняної аграрної статистики зумовлюється не тільки потребою узгодження її методології з міжнародними вимогами. Регулярне проведення структурних спостережень забезпечує отримання інформації щодо сучасної структури виробників сільськогосподарської продукції, землеволодіння й землекористування, поголів'я худоби та інших складових виробничого потенціалу.

Проведення структурних спостережень дозволить сформуванню комплекс різносторонньої статистичної інформації щодо аграрного сектору в розрізі кожного виробника, а отже, і на рівні малих територіальних одиниць. Діюча система статистичних спостережень дозволяє отримувати детальну інформацію лише щодо однієї групи сільськогосподарських товаровиробників – сільськогосподарських підприємств. Щодо виробників, які створюють 54% валової продукції сільського господарства, а саме господарств населення, збирається інформація, репрезентативна на рівні України та регіонів.

Значний внесок у впровадження структурних обстежень у вітчизняну статистичну практику було зроблено О. Васечко [1]. Проблемою структурних обстежень у сільському господарстві займаються такі статистики, як В. Гріпенкерл, Г. Наузе, Б. Масолі, М. Греко та ін. [2; 3].

Згідно з міжнародною практикою, поняття "структурні обстеження підприємств сільського і лісового господарства" охоплює регулярні сільськогосподарські переписи, які повинні проводитись один раз на п'ять – десять років, та структурні обстеження сільського господарства, що здійснюються в міжпереписний період. При цьому слід наголосити на необхідності проведення загального сільськогосподарського перепису, як це робиться у країнах-членах ЄС. Ці переписи, як свідчить міжнародна практика, є найбільш важливим і змістовним джерелом інформації щодо середньо- та довгострокових змін стану аграрного сектору, його виробни-

чого потенціалу, економічних та соціальних відносин.

Потреба проведення сільськогосподарського перепису в Україні зумовлена докорінними змінами, що відбулися в аграрному секторі внаслідок реформування економіки. На селі за цей період сформувалися нові земельні відносини, відбулася реорганізація сільськогосподарських підприємств, змінилася структура власності, а отже, структура виробництва продукції сільського господарства. Основними виробниками в аграрному секторі стали господарства населення, якими використовується майже третина сільськогосподарських угідь країни і виробляється більше половини обсягу сільськогосподарської продукції. При цьому господарства населення не подають статистичну звітність, тому статистичне дослідження їх виробничої діяльності, насамперед оцінювання структурних і ресурсних показників, є надзвичайно важливою нагальною проблемою. Вирішити це питання можна лише за умови проведення структурних обстежень, зокрема перепису.

Програма сільськогосподарського перепису повинна включати запитання щодо базових характеристик організаційної структури господарств, а саме: загальні характеристики (місцезнаходження, юридичний статус, форма власності тощо) господарств, їх розмір, використання землі, зокрема площі посівів сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень; поголів'я худоби і птиці; трудові ресурси; наявність інфраструктури, машин і устаткування, будівель виробничого призначення; меліорація та хімізація земель, охорона навколишнього середовища; послуги, що надаються господарствам населення; ідентифікаційні ознаки респондентів та інші показники.

Загальні сільськогосподарські переписи регулярно проводяться у 120-ти країнах. Як правило, періодичність їх проведення – один раз на десять років, а в розвинених країнах – один раз на п'ять років і частіше. Так, у Німеччині та Нідерландах перепис проводиться один раз на чотири роки, у США та Канаді – кожні п'ять років.

Координацію проведення сільськогосподарських переписів у світі та розробку їх стандартних програм здійснює Продовольча та сільськогосподарська організація (ФАО) ООН, членом якої з 2003 р. є Україна. Під егідою ФАО, починаючи з 1930 року, вже проводиться 9-й раунд всесвітніх сільськогосподарських переписів, який для різних країн охоплює період з 2005 до 2014 року.

Україна ще не проводила аналогічних загальних сільськогосподарських переписів. До теперішнього часу переписи були тематичними, тобто присвяченими якомусь одному або декільком питанням. Так,

в основі розрахунків статистичних показників виробництва сільськогосподарської продукції лежать скориговані дані суцільного перепису посівних площ, який було проведено ще у 1993 році, та перепису багаторічних насаджень (садів, виноградників, хмелю), проведеного у 1998 році. У галузі сільського господарства відбулися принципові зміни в аграрному секторі після 1993 року (ця інформація безумовно потребує уточнення). Останнім тематичним переписом був суцільний перепис поголів'я худоби та птиці станом на 1 січня 2006 року.

В Україні йде активна робота щодо підготовки до першого сільськогосподарського перепису. У 2008 році було прийнято Закон України "Про сільськогосподарський перепис", а нині запроваджуються заходи щодо практичної реалізації його норм, продовжується подальше створення правових засад організації та проведення сільськогосподарських переписів, обґрунтовується необхідність їх регулярного проведення. Урядом країни прийнято рішення про проведення у 2012 р. Першого всеукраїнського сільськогосподарського перепису [4; 9].

Сільськогосподарські переписи доповнюються періодичними структурними обстеженнями сільського господарства, що є основою або безпосередньо складовою сільськогосподарських переписів. Зазначимо, що таке обстеження не може повною мірою замінити перепис: воно здебільшого призначене для його доповнення та поновлення даних. Міжнародні статистичні організації рекомендують між проведенням двох переписів здійснювати два структурні обстеження господарств.

Саме тому для реформування вітчизняної сільськогосподарської статистики відповідно до міжнародних стандартів особливе значення має впровадження структурних економічних обстежень сільськогосподарських товаровиробників. За одиницю спостереження щодо як юридичних, так і фізичних осіб доцільно запровадити сільськогосподарське земельне володіння згідно з європейською концепцією.

Метою структурного обстеження сільського господарства є відображення масштабних структурних змін, що відбуваються в аграрному секторі, а саме: у структурі та типах господарств, структурі власності на землю та інші ресурси, структурі використання виробничих ресурсів у галузі, технологічному стані галузі, рівні ресурсного потенціалу.

Для впровадження статистичного обстеження структури господарств як фундаменту всієї системи у статистиці сільського господарства повинні бути створені такі передумови: встановлення статистичних і адміністративних джерел та реєстрів, необхідних для реформування генеральної сукупності статистичних одиниць, що спостерігатимуться, визначення її структури та виявлення координат досліджуваних одиниць (географічних та місця реєстрації).

Перепис як один із видів структурного обстеження передбачає суцільну реєстрацію всіх сільськогосподарських одиниць. Але він може проводитися також методом вибіркової реєстрації за умови, що вибірка сукупність є репрезентативною на національному рівні. ФАО ООН пропонує охоплювати переписом одиниці, які виробляють не менше ніж 95 – 98% сільськогосподарської продукції країни. Разом з тим, досить часто з сукупності об'єктів обстеження виключаються дрібні товаровиробники, розмір яких не перевищує певних порогових значень, що можуть бути виражені як у вартісному, так і в натуральному виразі.

Проведення структурних обстежень сільського господарства в Європейському Союзі регламентується Постановою Європейського парламенту та Ради (ЄС) № 1166/2008 щодо структурних обстежень сільськогосподарських підприємств та обстеження методів сільськогосподарського виробництва [5]. Вивчення та аналіз цього документа дає можливість зробити деякі висновки. З метою забезпечення вимог гармонізації та раціоналізації сільськогосподарської статистики, зіставності інформації для вироблення рішень щодо спільної аграрної політики Євростат рекомендує порогові значення для обстеження сільськогосподарських виробників у натуральному виразі, наведені в табл. 1 (гр. 2, за даними [5]). Водночас експерти Євростату, ознайомившись з особливостями сільського господарства в Україні, рекомендували інші порогові значення, що дозволять точніше відобразити реальну структуру та обсяги сільськогосподарського виробництва і забезпечити методологічну вимогу щодо представлення у генеральній сукупності 98% товаровиробників (див. табл. 1, гр. 3).

Особливістю сільського господарства України є концентрація виробництва у дрібних господарських одиницях – господарствах населення, якими у 2008 р. було вироблено 50,5% продукції рослинництва і 60,1% продукції тваринництва. У цей період частка посівної площі під урожай у господарствах населення складала 28,4% загальної площі. У минулому році на зазначену категорію виробників припадало 98% загального обсягу виробництва картоплі, 86% овочів і баштанних культур, 85% плодів і ягід, 21% зерна, 19% соняшнику та 12% цукрових буряків. У 2008 р. господарствами населення було вирощено 47,9% м'яса худоби і птиці, вироблено 97,5% меду, 82,2% молока, 78,5% вовни, 43,4% яєць. Наразі на долю господарств населення припадає 69,4 % поголів'я великої рогатої худоби (у тому числі 78,0 % поголів'я корів), 57,4 % поголів'я свиней, 56,4 % поголів'я птиці [8].

Таким чином, парцеляція у вітчизняному агро-виробництві потребує особливих підходів до встановлення порогових значень для структурних обстежень сільського господарства.

При забезпеченні повної відповідності методології вітчизняного структурного обстеження вимогам, викладеним у Постанові Європейського парла-

Порогові значення для структурного обстеження сільськогосподарських товаровиробників

Показник	Порогові значення (за методикою Євростату)	Порогові значення (за рекомендацією експертів)
1	2	3
Використовувані сільськогосподарські угіддя (рілля, городи, багаторічні пасовища)	5 га	0,1 га
Багаторічні насадження, культури, вирощувані у відкритому ґрунті (фруктові, ягідні, цитрусові насадження, виноградники, розсадники)	1 га	0,02 га
Інше інтенсивне виробництво, у тому числі:		
– овочі, баштанні та полуниця, що вирощується у відкритому ґрунті або під низьким захисним покриттям	0,5 га	0,001 га
– тютюн	0,5 га	0,001 га
– хміль	0,5 га	0,001 га
– бавовник	0,5 га	0,001 га
Культури, вирощувані у теплиці під скляним та іншим захисним покриттям (з доступом)		
– свіжі овочі, баштанні культури та полуниця	0,1 га	500 м ²
– квіти та декоративні рослини (не включаючи розсадники)	0,1 га	500 м ²
Велика рогата худоба	10 голів	1 голова
Свині, усього	50 голів	2 голови
– племінні свиноматки	10 голів	1 голова
Вівці	20 голів	5 голів
Кози	20 голів	5 голів
Свійська птиця	1000 голів	25 голів

менту № 1166/2008, поза межами обстеження залишиться значна частина виробників. Зокрема, що стосується вимог до земельних площ досліджуваних виробничих одиниць, то фактично всі сільсько-

господарські підприємства відповідають цим вимогам, однак будуть втрачені значні обсяги інформації щодо такого важливого товаровиробника, як господарства населення (табл. 2, за даними [6]).

Таблиця 2

Групування господарств населення у сільській місцевості за площею землі у 2008 році

Групи господарств населення	Структура господарств населення	
	за кількістю господарств	за площею землі
Площа землі:		
до 5 га	96,6	59,4
5,01 га – 10,00 га	2,1	12,4
10,01 га і більше	1,3	28,2

Як видно з табл. 2, при прийнятті порогового значення площі використаних сільськогосподарських угідь на рівні 5 га у генеральну сукупність структурного обстеження сільського господарства попаде лише 3,4% господарств населення, які володіють 40,6% земельної площі. При цьому слід наголосити, що хоча отримана генеральна сукупність і буде охоплювати більше ніж 40% земельних площ, однак вона не відобразить реального стану виробництва у цьому секторі. Зокрема, структура сільськогосподарських угідь у господарствах насе-

лення, що володіють невеликими земельними ділянками, значно відрізняється від відповідної структури господарств із великими земельними ділянками. Аналіз результатів вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості свідчить, що чим менша площа сільськогосподарських угідь, тим більшу частку в їх структурі займають рілля та багаторічні насадження і, відповідно, меншу – сіножаті та пасовища. Аналогічно відрізняється і структура ріллі: менші за розміром господарства більшу частку ріллі

виділяють під картоплю й овочі. Зі збільшенням розміру господарств збільшується частка ріллі під технічні та зернові культури. Таким чином, важливий структурний показник, що стосується землекористування, без урахування невеликих за площею господарств буде недостовірним.

Аналіз порогових значень, рекомендованих методологами Євростату щодо поголів'я худоби, свідчить, що у цьому випадку генеральна сукупність буде ще меншою. Так, 17,9% сільськогосподарських підприємств України мають поголів'я великої рогатої худоби менше ніж 10 голів; більше ніж у 30% підприємств поголів'я свиней не перевищує 50 голів; близько 43% підприємств володіють поголів'ям птиці, що є меншим ніж 1000 голів [8]. Такі сільськогосподарські підприємства не виробляють значних обсягів продукції тваринництва і не відіграють суттєвої ролі на сільськогосподарському ринку, але виключення їх із обстеження значно викривить існуючу ситуацію і вплине на достовірність результатів. Господарства населення згідно з цими вимогами практично взагалі не будуть обстежуватися, оскільки лише 2,6% домогосподарств України має поголів'я великої рогатої худоби більше ніж 4 голови та 2,1% – поголів'я свиней більше ніж 4 голови.

Але пропонується методологія Євростату передбачає, що впровадження викладеної концепції залежить від виробничої структури у кожній окремій країні [3].

У теперішній час в Україні статистично обстежується близько 58 тисяч сільськогосподарських підприємств – юридичних осіб, водночас основна увага повинна приділятися частині сільськогосподарських земельних володінь, що належать приблизно 12 мільйонам одиниць домогосподарств, з яких 5,8 мільйонів розташовані в сільській місцевості та 6,2 мільйони знаходяться у містах. При цьому у розташованих у сільській місцевості домогосподарствах (земельних володіннях), які ведуть сільськогосподарську діяльність, сконцентровано 95% сільськогосподарського виробництва сектору господарств населення, а домогосподарства, що проживають у міській місцевості й також займаються сільськогосподарською діяльністю, виробляють до 5% продукції (5,8% продуктів тваринництва та 4 – 4,5% продуктів рослинництва).

При формуванні генеральної сукупності ще однією рекомендацією аналізованої методології є виключення з обстеження тих найменших господарств, сумарна частка яких у загальній площі сільськогосподарських угідь становить до 2% та, відповідно, тих господарств, у яких загальна частка поголів'я також менше 2%. Враховуючи це, міжнародні експерти рекомендували для нашої країни порогові, що дозволяють забезпечити саме таке охоплення (див. табл. 1).

Згідно з методикою Євростату, сільськогосподарське земельне володіння – це технічно та економічно самостійна одиниця, що має самостійну структуру управління та займається сільськогоспо-

дарською діяльністю [5]. Упровадження сільськогосподарських земельних володінь за одиниці спостереження щодо як юридичних, так і фізичних осіб, колективних та індивідуальних фермерських господарств вимагає застосування низьких порогів як для площ сільськогосподарських угідь, так і для кількості сільськогосподарських тварин за видами. Виходячи з цього, структурне обстеження повинно охоплювати такі одиниці, як усі сільськогосподарські підприємства – юридичні особи та усі домогосподарства у сільській місцевості, що володіють землею, незалежно від її площі та / або кількості худоби, а у містах – усі суб'єкти сільськогосподарського виробництва, які володіють власною землею сільськогосподарського призначення або вирощують принаймні одну голову великої рогатої худоби.

Отже, з огляду на існуючу структуру української сільськогосподарської системи, при формуванні сукупності звітних одиниць для вибіркового структурного обстеження оптимальним буде вибір таких складових:

- 1) усі 58 тис., або 100%, сільськогосподарських підприємств – юридичних осіб;
- 2) 8 – 10% із 5,8 млн. домогосподарств у сільській місцевості, що володіють землею, незалежно від її площі та / або кількості худоби;
- 3) 2 – 3% із 6,2 млн. домогосподарств – виробників сільськогосподарської продукції у міських населених пунктах, які володіють власною землею сільськогосподарського призначення або вирощують принаймні один вид худоби.

Таким чином, загальна кількість одиниць, охоплених фактичним обстеженням сільськогосподарських земельних володінь за вищевказаною схемою, могла б досягти приблизно 900000 – 1000000. Для підвищення репрезентативності міжпереписних структурних обстежень, на нашу думку, оптимальною буде стратифікація вибірки:

- за регіонами;
- за галузями (тут бажано формувати страти:
 - а) залежно від розмірів груп господарств за використовуваною площею сільськогосподарських угідь та за чисельністю поголів'я;
 - б) для підприємств з вузькою спеціалізацією чи з особливим та малопоширеним видом діяльності).

Відповідно до рекомендацій ФАО ООН, структурні обстеження сільськогосподарських виробників повинні проводитися за такими аспектами:

1. Ідентифікаційні ознаки господарств та їх загальна характеристика; наприклад, адреса, тип та демографія суб'єкта господарювання; структурні зміни, що з ним відбулися; види економічної діяльності, якими займається суб'єкт господарювання; мета виробництва; тип управління господарством; інформація про голову або керівника господарства тощо.

2. Трудові ресурси та їхні демографічні характеристики; зокрема, кількість працівників, у тому числі на постійній основі, тимчасових та сезонних

працівників, їх вік і рівень освіти; кількість членів домогосподарства та зайнятих у виробництві, економічна активність членів домогосподарства, джерела засобів їх існування тощо.

3. Земельні та водні ресурси; а саме, кількість і площа земельних ділянок; характеристика земель за видами угідь; форма володіння та користування землею; меліорація земель; окремі характеристики ґрунту.

4. Використання земель; зокрема, посівні площі сільськогосподарських культур за видами, характеристика площ закритого ґрунту; багаторічних насаджень та ягідників; агрохімічні заходи у рослинництві.

5. Поголів'я худоби, а саме характеристика чисельності сільськогосподарських тварин за видами, віковими групами.

6. Реалізація продукції сільськогосподарського виробництва, зокрема розподіл виробленої господарствами продукції.

7. Машини, обладнання та будівлі, а саме наявність інфраструктури, характеристика машин і устаткування, будівель, переробних потужностей.

8. Послуги, що надаються населенню у галузі сільського господарства.

9. Додаткові несільськогосподарські види діяльності. Сюди належать несільськогосподарські роботи у господарстві та за його межами, а також прибуткова діяльність, безпосередньо пов'язана з господарством (туризм, ремесла, аквакультура, лісівництво тощо).

Хоча обстеження структури фермерських господарств на вибірковій основі приймає на практиці форму перепису, це обстеження значно дешевше та здатне задовольнити основні вимоги щодо дослідження структури сільськогосподарських земельних володінь та їхньої еволюції у напрямі модернізації та підвищення ефективності сільського господарства в Україні.

Аналіз показників, рекомендованих Постановою ЄС № 1166/2008 для проведення структурних обстежень сільськогосподарських товаровиробників, дозволяє зробити висновок про те, що цей перелік необхідно адаптувати до вітчизняних умов з урахуванням особливості сільського господарства України. Зокрема, відповідно до міжнародної практики, запитальник структурного обстеження сільськогосподарської діяльності повинен бути єдиним для будь-якого типу виробників, як домогосподарств і фізичних осіб – підприємців, так і для сільськогосподарських підприємств. Однак, на нашу думку, це значно ускладнить процес опитування, оскільки сільськогосподарські підприємства мають досвід роботи з подібними статистичними формами, а в домогосподарствах буде дуже складно відповісти на всі запитання, це займе багато часу і буде негативно сприйматися населенням. Тому при формуванні запитальника бажано його максимально спростити, а найбільш складну термінологію (як, наприклад, поняття “володіння”, “власник”, “менеджер”, “тип володіння”, “трудова внески”, “робочі

дні”, “інша прибуткова діяльність”, “енергетичні культури”, “органічне виробництво”, “генетично модифіковані види” тощо) детально роз'яснити в інструктивних матеріалах. Слід запропонувати нескладну методологію визначення часу, витраченого для роботи в господарстві протягом року, оскільки процес сільськогосподарського виробництва має сезонний характер.

Європейською методологією передбачені запитання, що стосуються органічних методів виробництва продукції, вирощування енергетичних та генетично модифікованих культур. Під енергетичними культурами розуміють сільськогосподарські культури, що вирощують для енергетичних потреб. До них належать ріпак, соняшник, соя, кукурудза тощо. Всі ці аспекти є надзвичайно актуальними, і вони повинні бути відображені в запитальнику, але, наприклад, використання органічних методів виробництва продукції не означає, що отримана продукція буде мати статус органічної, оскільки для цього необхідно пройти сертифікацію. В Україні дуже незначна кількість підприємств сертифіковані як такі, що ведуть органічне виробництво. Отже, відповіді щодо цього аспекту дослідження можуть бути суб'єктивними за відсутності розуміння цього поняття. При цьому для господарств, що пройшли сертифікацію, можна виділити окрему сторінку у запитальнику.

Відповіді на запитання щодо вирощування енергетичних культур також не завжди може бути достовірною, оскільки господарства можуть не знати про кінцеве використання реалізованої ними продукції. В Україні офіційно не використовуються генетично модифіковані культури, а отже, насіння не має відповідного маркування, що ускладнить або унеможливить формулювання господарствами відповіді на це запитання.

Таким чином, потреба проведення статистичного перепису сільськогосподарських земельних володінь є нагальною в Україні, оскільки лише такий перепис уможливить подальше впровадження інтегрованої системи статистичних обстежень у сільському господарстві, створення й постійне оновлення реєстру сільськогосподарських земельних володінь, а також отримання іншої інформації, необхідної для стратифікації вибірових сукупностей. Упровадження структурних обстежень є однією з вирішальних вимог ЄС щодо гармонізації вітчизняної сільськогосподарської статистики з європейською практикою. При розробці методології проведення структурних обстежень необхідно враховувати особливості сільськогосподарського виробництва в Україні для забезпечення отримання надійної різносторонньої інформації, репрезентативності досліджуваної сукупності. Особливо важливим є формування запитальника для цього обстеження, який повинен не тільки включати питання, рекомендовані Євростатом, а й відповідати умовам агровиробництва в Україні та менталітету населення.

Список використаних джерел

1. Васечко О. О. Методологічні основи статистики підприємств / Васечко О. О. — К. : НТК стат. досліджень, 2005. — 296 с.
2. Статистика сельского хозяйства / [под. ред. У.-П. Райха, Р. Янке]. — Штутгарт : Metzler Poeschel, 1996. — 207 с.
3. Новые направления развития статистики сельского хозяйства / [под. ред. В. Грипенкерла, Г. Рихтера]. — Штутгарт: Metzler Poeschel, 2001. — 157 с.
4. Остапчук Ю. М. Організаційно-правові засади проведення органами державної статистики Всеукраїнського сільськогосподарського перепису / Остапчук Ю. М., Сікачина О. В. // Статистика України. — 2009. — № 1. — С. 104–108.
5. Regulation (EC) № 1166/2008 of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on farm structure surveys and the survey on agricultural production methods [Електронний ресурс] // Official Journal of the European Union. — 01.12.2008. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:321:0014:0034:EN:PDF>
6. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2008 році : [стат. бюл.] / відп. за вип. О. М. Прокопенко ; Держкомстат України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2008. — 73 с.
7. Закон України “Про сільськогосподарський перепис” від 23.09.2008 р. № 575-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
8. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua> — Назва з титул. екрана.
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України “Про проведення Першого всеукраїнського загального сільськогосподарського перепису” від 06.05 2009 р. № 485-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1095.4665.0>

